

წიგნის განხილვა

მარკო ლონგობარდო, „შეიარაღებული ძალის გამოყენება ოკუპირებულ ტერიტორიაზე“¹

სამხედრო ოკუპაციის საერთაშორისო სამართალი, რომელიც საერთაშორისო სამართლის ერთ-ერთი კარგად ჩამოყალიბებული ქვე-დარგი და საერთაშორისო ჰუმანიტარული სამართლის ნაწილია, მნიშვნელოვნად არის რეგულირებული და გაანალიზებული. სამართლის ამ დარგის ჩამოყალიბება სათავეს მე-19 საუკუნიდან იღებს და სამხედრო ოკუპაციის საერთაშორისო სამართლის უმეტესი პირველადი წყაროები სწორედ ათეული წლების წინაა მიღებული, მაგრამ კვლავ მოქმედებს. თუმცა, სახელმწიფოს პრაქტიკა განვითარდა და მას მიყვა სამართლის მეცნიერება, რომელიც იკვლევს ოკუპაციის სამართლის ფარგლებში არსებულ ჯერ აღმოუჩინებელ საკითხებს და ააშკარავებს ახალ დოქტრინებსა და მიდგომებს. *მარკო ლონგობარდოს* წიგნი „შეიარაღებული ძალის გამოყენება ოკუპირებულ ტერიტორიაზე“ სწორედ ასეთი მეცნიერული კვლევის ერთ-ერთი თვალსაჩინო ნიმუშია.

აღნიშნული წიგნის მაღალი აკადემიური და სამეცნიერო ღირებულების გარდა, ერთ-ერთი მიზეზი, რატომაც გადაწყდა მისი განხილვის მომზადება და გამოქვეყნება *ლევან ალექსიძის საერთაშორისო სამართლის ჟურნალში*, გახლავთ ის, რომ *მარკო ლონგობარდოს* ეს წიგნი ფართო საზოგადოების წინაშე წარდგენილ იქნა თბილისში, 2020 წლის იანვარში, ღონისძიებაზე, რომელსაც *აკადემიკოს ლევან ალექსიძის სახელობის ფონდი* მასპინძლობდა და რომელიც საერთაშორისო სამართლის უქმეების ფარგლებში ჩატარდა და აღნიშნავდა ლევან ალექსიძის საერთაშორისო სამართლის ჟურნალის (LAJIL) დაფუძნებას. ამავე ღონისძიებაზე წარადგინეს ამ განხილვის ავტორის წიგნიც, რომელიც ასევე ოკუპაციის სამართალს ეხება. *ლონგობარდოს* წიგნმა ღონისძიებაზე შეკრებილ სტუდენტებსა და აკადემიური წრეების წარმომადგენლებში დიდი ინტერესი გამოიწვია, რამაც განაპირობა ჩვენი სურვილი რომ ამ წიგნის განხილვა სწორედ ჟურნალში მიმდინარე (მეორე) ნომერში გამოგვექვეყნებინა.

წიგნი ეხება ოკუპაციის სამართლის ჯერ-ჯერობით შეუსწავლელ საკითხს, კერძოდ კი ოკუპაციის დროს სამხედრო ძალის გამოყენებას. ავტორის შრომა ფასდაუდებელია ოკუპირებულ ტერიტორიაზე ძალის გამოყენების ყველა შესაძლო ასპექტის ყოვლისმომცველად შესწავლასა და ანალიზში. *ლონგობარდო* გვთავაზობს ძალის გამოყენების სიღრმისეულ ანალიზს ოკუპაციის სხვადასხვა პრიზმიდან. კერძოდ კი, წიგნი განიხილავს (i) *Jus ad bellum* და

¹ დოქტორი მარკო ლონგობარდო არის ვესტმინსტერის უნივერსიტეტის (ლონდონი, გაერთიანებული სამეფო) ლექტორი საერთაშორისო სამართლის მიმართულებით. ის ასწავლის საერთაშორისო ჰუმანიტარულ სამართალს, საერთაშორისო სისხლის სამართალსა და ადამიანის უფლებათა საერთაშორისო სამართალს. მას გამოქვეყნებული აქვს ბევრი ნაშრომი ოკუპაციის თემაზე, ეს განხილვა მის ბოლოს ქამოქვეყნებულ წიგნს ეხება: მარკო ლონგობარდო, „შეიარაღებული ძალის გამოყენება ოკუპირებულ ტერიტორიაზე“ კემბრიჯი, კემბრიჯის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2018 წ. XXIX და 320 გვერდი. ISBN: 9781108473415.

თავდაცვის უფლების წესების გამოყენებას სამხედრო ოკუპაციისას; (ii) ოკუპანტი ძალის წინააღმდეგ შეიარაღებული წინააღმდეგობის დასაშვებობას; (iii) ოკუპირებულ ტერიტორიაზე საპოლიციო ღონისძიებებს; და (iv) ოკუპაციისას მოქმედ ადამიანის უფლებათა სტანდარტს სიცოცხლის უფლების კონტექსტში. პრინციპში, რასაც *ლონგობარდო* აკეთებს თავის წიგნში, არის ის რომ გაგებულ იქნეს და იდენტიფიცირდეს ოკუპაციის დროს სხვადასხვა აქტორების მხრიდან ძალის გამოყენების ყველა შესაძლო სცენარი. ეს აქტორები არიან: პირველ რიგში თავად ოკუპანტი ძალა, მაგრამ ამავდროულად ადგილობრივი პარტიზანული დაჯგუფებები, ტერორისტები ან სამოქალაქო მოსახლეობა, ასევე პოლიცია და სხვა სამართალდამცავი ორგანოები. აქედან გამომდინარე, ოკუპაციის სამართლის შესაბამისი დებულებები განხილულია ძალის გამოყენების საერთაშორისო სამართლის, თვითგამორკვევის საერთაშორისო სამართლისა და ადამიანის უფლებათა საერთაშორისო სამართლის გადმოსახედიდან.

წიგნის თემატიკა საკმაოდ აქტუალურია თანამედროვე მსოფლიოში, რადგან სხვადასხვა ოკუპაციის მაგალითები გვარწმუნებენ, რომ მიუხედავად იმისა, რომ ოკუპაცია უფრო მეტად მშვიდობიანობის მსგავსი სიტუაციაა, მაინც ხშირია სამხედრო კონფრონტაცია, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ოკუპაციას განგრძობითი ხასიათი აქვს. პალესტინური ტერიტორიების ოკუპაცია შეიძლება ყველაზე ნათელი მაგალითი იყოს, რომელიც ხაზს უსვამს ამ წიგნის მნიშვნელობას. ამ საკითხის შემდგომი სიღრმისეული კვლევის საჭიროებაზე ასევე ისიც მიუთითებს, რომ ოკუპაციის სამართლის რბილი თუ მყარი ინსტრუმენტები პირდაპირ არ არეგულირებენ ძალის გამოყენების ასპექტებს, შესაბამისად სხვადასხვა ოკუპაციის დროს გახშირებული შეიარაღებული დაპირისპირებების ფონზე სამართლის მკვლევარების მხრიდან პროგრესული ინტერპრეტაცია უფრო და უფრო მეტ მნიშვნელობას იძენს. ამ მხრივ *ლონგობარდოს* წიგნი ნიშანდობლივია, იმდენად რამდენადაც ის წარმოადგენს პირველ მცდელობას რომ ოკუპირებულ ტერიტორიაზე ძალის გამოყენების საკითხი სრულყოფილად იქნეს შესწავლილი და შესაბამისი დასკვნები იქნეს გაკეთებული. სტუდენტების, აკადემიური და სამეცნიერო წრეების გარდა, წიგნის სამიზნე აუდიტორია ასევე შეიძლება იყოს საერთაშორისო სასამართლოებისა და ტრიბუნალების სხვადასხვა ორგანოები,² საერთაშორისო ორგანიზაციები და რაც მთავარია სამხედრო მეთაურები, სახელმწიფო ორგანოები და არასახელმწიფოებრივი დაჯგუფებები, რომლებიც ჩართულნი არიან ოკუპირებულ ტერიტორიებზე შეიარაღებულ დაპირისპირებაში.

წიგნი შედგება შვიდი თავისა და წინასიტყვაობისაგან. წინასიტყვაობა დაწერილია საკმაოდ ცნობილი პროფესორის *ეიალ ბენვენისტის*³ მიერ, რომელიც ოკუპაციის სამართალზე რეგულარულად აქვეყნებს ნაშრომებს.

² წიგნი უკვე ციტირებულ იქნა სისხლის სამართლის საერთაშორისო სასამართლოს პროკურორის მიერ. იხ. OTP, Prosecutor's Response to "Sentencing Appeal Brief" in the case of The Prosecutor v. Bosco Ntaganda, ICC-01/04-02/06, 14 April, 2019, n.174, p.33/72.

³ დოქტორი ეიალ ბენვენისტი არის კემბრიჯის უნივერსიტეტის საერთაშორისო სამართლის უცვლელ პროფესორი. ის ასევე სხვადასხვა დროს ასწავლიდა მსოფლიოს სხვა პრესტიჟულ უნივერსიტეტებში.

პირველი ორი თავი განიხილავს სამხედრო ოკუპაციის სამართალსა და პრაქტიკას. ავტორი სრულყოფილად აანალიზებს თუ როგორ შეიცვალა ოკუპაციის კლასიკური ტიპოლოგია თანამედროვე პრაქტიკით მსოფლიოს სხვადასხვა წერტილიდან. ოკუპირებულ ტერიტორიაზე ძალის გამოყენების შესახებ მე-2 მსოფლიო ომამდელი და მის შემდგომი პერიოდის სამეცნიერო ლიტერატურის ანალიზის შემდეგ, *ლონგობარდოს* მოყავს მე-2 მსოფლიო ომის შემდგომი ოკუპაციის მაგალითები ნამიბიიდან დაწყებული, პალესტინითა და ჩრდილოეთ კვიპროსით გაგრძელებული და დამთავრებული უფრო ბოლოდროინდელი არა ტრადიციული ოკუპაციებით, როგორცაა მთიანი ყარაბაღი, დნესტრისპირეთი, აფხაზეთი და სამხრეთ ოსეთი, როდესაც ოკუპაცია, როგორც ასეთი, პირდაპირ არ იკვეთება, იმდენად რამდენადაც ოკუპანტი ძალები ტერიტორიის კონტროლისათვის მარიონეტულ რეჟიმებს იყენებენ. ამის შემდეგ ავტორი გვთავაზობს ოკუპაციის ძირითად ელემენტებისა და პრინციპების ანალიზს. ის სწორად ასკვნის, რომ ოკუპაცია არის ფაქტობრივი მოცემულობა და როგორც კი ოკუპაცია იწყება, სპეციალური სამართლებრივი რეჟიმი იწყებს მოქმედებას. ეს სამართლებრივი რეჟიმი სამ ფენას აერთიანებს (1) ადგილობრივი კანონმდებლობა, რომელიც ოკუპაციის დაწყების მომენტისათვის იყო ძალაში ტერიტორიაზე; (2) ოკუპანტი ძალის მიერ მიღებული სამხედრო ბრძანებები და (3) ოკუპაციის დროს მოქმედი საერთაშორისო სამართლებრივი ნორმები. (გვ. 83) ამას გარდა, *ლონგობარდო* ასევე აღნიშნავს, რომ საერთაშორისო ჰუმანიტარული სამართლის ზოგიერთი წესის *erga omnes* ბუნების გათვალისწინებით, ოკუპაციის სამართალი ქმნის მრავალმხრივ ურთიერთობას ოკუპანტ ძალას, განდევნილ სუვერენს, ოკუპირებულ ტერიტორიაზე მცხოვრებ მოსახლეობასა და საერთაშორისო საზოგადოების ყველა სხვა აქტორს შორის, რომელსაც შესაძლოა ზოგადი ინტერესი ჰქონდეს რომ დაცულ იქნეს საერთაშორისო ჰუმანიტარული სამართლის ნორმები. (გვ. 86) ეს მიდგომა ფართო განმარტების საფუძველზეა მიღებული, რადგან ადრე ოკუპაციის სამართალი მიიჩნეოდა ერთის მხრივ ოკუპანტ ძალასა და განდევნილ სუვერენსა და მეორეს მხრივ ოკუპანტ ძალასა და ადგილობრივ სამოქალაქო მოსახლეობას შორის ურთიერთობების მარეგულირებელ ნორმების ერთობლიობად. სახელმწიფოთა თანამედროვე პრაქტიკამ და საერთაშორისო ჰუმანიტარული სამართლის ნორმების განვითარებამ ცხადყო, რომ სხვა სახელმწიფოებსაც შესაძლოა ჰქონდეთ ოკუპაციის სამართლის წესებისა და ჩვეულებების სათანადოდ აღსრულების ინტერესი, რაც შესაბამისად ოკუპაციის სამართლის დაცვას გლობალურ საკითხად აქცევს, რომელიც მთლიანად საერთაშორისო საზოგადოების კოლექტიურ ინტერესს აწესებს. ავტორის მხრიდან სწორი გადაწყვეტილებაა რომ პირველ რიგში ზოგადი ცნებების, პრინციპების და მიდგომების იდენტიფიცირებას ახდენს, რომელზეცაა აშენებული ოკუპაციის სამართალი და მხოლოდ ამის შემდეგ გადადის კონკრეტულად ოკუპაციის დროს ძალის გამოყენების თემაზე. შესაბამისად, პირველი ორი თავი ოკუპაციის სამართლის სამეფოში შესასვლელი ერთგვარი კარიბჭეა, რომელიც ოკუპაციის სამართლის ძირითად კონცეფციებს აღწერს და ამავროდულად კვლავს გზას ოკუპირებულ ტერიტორიაზე შეიარაღებული ძალის გამოყენებასთან დაკავშირებული დეტალური საკითხე-

ბისაკენ.

მესამე თავი აანალიზებს *Jus ad bellum*-ის როლს ოკუპაციის სამართლის ქრილში. უფრო ზუსტად კი, ავტორი განიხილავს სახელმწიფოების მიერ ძალის გამოყენებისა და თავდაცვის უფლების წესების (რაც მოცემულია გაერთიანებული ერების წესდების მე-2(4) და 51-ე მუხლებში) გამოყენებისა და რელევანტურობის საკითხს. როგორც წიგნის სხვა ნაწილებში, ამ თავშიც *ლონგობარდო* საინტერესო მიგნებებს გვთავაზობს. კონკრეტულად კი, ის სწავლობს თავდაცვის უფლებაზე მითითების შესაძლებლობას ორივე, ოკუპანტი ძალისა და ოკუპირებული სახელმწიფოს მხრიდან. [მართალია საკმაოდ მწირი] სახელმწიფო პრაქტიკისა და საერთაშორისო სასამართლოების პრეცედენტული სამართლის ანალიზის შედეგად, ავტორი ასკვნის რომ თავდაცვის უფლების წესები არ მოქმედებს ოკუპანტი ძალის მიერ ძალის გამოყენების გამართლების კონტექსტში. თუმცა, *ლონგობარდო* სადავოდ ხდის თუ რატომ არ უნდა შეეძლოს ოკუპანტი ძალას ოკუპაციის დროს *Jus ad bellum*-ის წესებზე მითითება, ციტირებს რა საერთაშორისო სასამართლოს ცნობილ საკონსულტაციო გადაწყვეტილებას *კედლის* საქმეზე, რომელშიც სასამართლომ ფაქტობრივად დაადასტურა *Jus ad bellum*-ის წესების გამოყენებლობა ყოველგვარი ახსნა-განმარტების გარეშე. (გვ. 118) ავტორის აზრით, *Jus ad bellum*-ის წესების გამოყენების გამომრიცხავი მთავარი მიზეზი არის ის ფაქტი, რომ სამხედრო ოკუპაცია განიხილება განგრძობით შეიარაღებულ კონფლიქტად, რაც სრულად რეგულირდება საერთაშორისო ჰუმანიტარული სამართლის ნორმებით, მაშინაც კი, თუკი აქტიურ სამხედრო მოქმედებებს არ აქვს ადგილი. შესაბამისად, ძალის გამოყენების სამართლის წესები საერთოდ არაა რელევანტური ამ შემთხვევაში, რადგან ამ წესების გამოყენების საკითხი წამოიჭრება ოკუპაციის დაწყებამდე რათა დადგინდეს იმ ქმედებების კანონიერება, რაც წინ უსწრებდა ოკუპაციის დაწესებას, მაგრამ როგორც კი ოკუპაცია მოხდება, *Jus ad bellum*-ის ნორმები წყვეტენ გამოყენებას. ამას გარდა, *ლონგობარდო* უღრმავდება ოკუპირებული სახელმწიფოს მიერ თავდაცვის უფლების გამოყენების შესაძლებლობას, როდესაც ოკუპანტი ძალას უცხო სახელმწიფოს ტერიტორიის მხოლოდ ნაწილი აქვს საკუთარი კონტროლის ქვეშ მოქცეული. ის სწორად აღნიშნავს, რომ საერთაშორისო სამართალი ნებას რთავს სახელმწიფოს, რომლის ტერიტორიის ნაწილიც ოკუპირებულია, რომ გამოიყენოს შეიარაღებული ძალა ინდივიდუალური ან კოლექტიური თავდაცვის მიზნებისათვის, რადგან ტერიტორიის ნაწილობრივი ოკუპაცია განიხილება „შეიარაღებულ თავდასხმად“ გაერთიანებული ერების წესდების 51-ე მუხლის მიხედვით. (გვ. 126) თუმცა, ავტორი იქვე აღნიშნავს, რომ, როგორც წესი, საერთაშორისო საზოგადოება ემხრობა ოკუპაციის მშვიდობიანი გზით დასრულების იდეას, რომლის მიხედვითაც ძალისმიერი თავდაცვის უფლების გამოყენება უკანონოდ შეიძლება იქნეს მიჩნეული რადგან ამის საჭიროება არაა. ჩემი აზრით, სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია რომ გამიჯნული იყოს ერთმანეთისაგან ოკუპანტი ძალისა და ოკუპირებული ქვეყნის თავდაცვის უფლება. პირველთან მიმართებით, ასეთი უფლება საერთოდ არ არსებობს, ხოლო მეორეს კი შეუძლია გაამართლოს თავდაცვის უფლებაზე აპელირებით გამოყენებული სამხედრო ძალა, რადგან ოკუპაცია შეიარაღე-

ბულ თავდასხმად უნდა მიიჩნეოდეს, რომელიც ოკუპირებული სახელმწიფო-სათვის წარმოშობს განგრძობითი თავდაცვის უფლებას.

შემდგომი თავი გვთავაზობს ძალიან აქტუალური თემის - ოკუპანტი ძალის წინააღმდეგ შეიარაღებული წინააღმდეგობის დასაშვებობის - სრულყოფილ შესწავლას. ავტორი ცხადად ამბობს, რომ საერთაშორისო ჰუმანიტარული სამართლის ინსტრუმენტები ოკუპირებული სახელმწიფოს სამოქალაქო მოსახლეობას არ აკისრებენ მორჩილების ვალდებულებას და ამავდროულად ეს ინსტრუმენტები ასევე აღიარებენ თვითგამორკვევის უფლების რეალიზებისას ხალხის ბრძოლას მხაგრელი რეჟიმების წინააღმდეგ. ამ ანალიზიდან გამომდინარე, *ლონგობარდო* ძალიან მნიშვნელოვან დასკვნას აკეთებს, რომელიც ჩემთვის ყველაზე კარგად გამოხატავს მთლიანად წიგნის მიზანს: ის ამბობს, რომ საერთაშორისო ჰუმანიტარული სამართალი არ კრძალავს ოკუპანტი ძალის წინააღმდეგ შეიარაღებულ წინააღმდეგობას, იმ შემთხვევაშიც კი, როცა ეს სამოქალაქო პირების მიერ ხდება. თუმცა, საერთაშორისო ჰუმანიტარული სამართალი არც [ასეთი] წინააღმდეგობის „უფლებას“ აწესებს. (გვ. 149) ყველაზე მნიშვნელოვანი კი ისაა, რომ ავტორი ამგვარი წინააღმდეგობის ლეგიტიმურობას უკავშირებს თუ რამდენად საერთაშორისო ჰუმანიტარული სამართლის წესების დაცვით მოხდება შეიარაღებული მოქმედებების წარმოება. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, თუკი ოკუპირებული ქვეყნის მოსახლეობას სურს რომ წინააღმდეგობა გაუწიოს ოკუპაციას სამხედრო გზით, მათ შეიარაღებული თავდასხმები მთლიანად საერთაშორისო სამართლის შესაბამისად უნდა აწარმოონ, სხვა შემთხვევაში ასეთი წინააღმდეგობა გარდაუვლად არალეგიტიმურად იქნება მიჩნეული. ვეთანხმები ავტორს, რომ შეიარაღებული წინააღმდეგობის კანონიერების საკითხი შესაძლოა ბუნდოვანი იყოს იმდენად რამდენადაც ოკუპაციის სამართალი ამ საკითხს პირდაპირ არ ეხება, (გვ. 148) მაგრამ, ამავდროულად ღრმა პატივისცემით, დავამატებდი, რომ ოკუპაციის სამართლის სულისკვეთება ოკუპირებულ ტერიტორიებზე რეგულარული, მშვიდობიანობის მსგავსი ცხოვრების, საჯარო წესრიგის შენარჩუნებასა და ადგილობრივი მოსახლეობის უსაფრთხოების უზრუნველყოფაში მდგომარეობს, შესაბამისად ოკუპანტი ძალის წინააღმდეგ შეიარაღებულ დაპირისპირებას შესაძლოა არაკანონიერი ხასიათი მიეცეს, თუკი ოკუპაციის გაპროტესტების მშვიდობიანი მეთოდები ამოწურული არ არის.

ოკუპანტი ძალის ძირითადი ვალდებულების - ოკუპირებულ ტერიტორიებზე საჯარო წესრიგისა და სამოქალაქო ცხოვრების აღდგენისა და უზრუნველყოფის - გათვალისწინებით, *ლონგობარდო* წიგნის მეხუთე თავში მსჯელობს საპოლიციო ოპერაციების დროს ძალის გამოყენების შესაძლებლობაზე. ის ასაბუთებს რომ საპოლიციო ღონისძიებები რეგულირდება ადგილობრივი კანონმდებლობითა და ადამიანის უფლებათა საერთაშორისო სამართლით, ხოლო ოკუპაციის სამართალი კი ის სფეროა, რომელიც ითხოვს ამ სხვა დარგების (ეროვნული კანონები და ადამიანის უფლებები) გამოყენებას საპოლიციო ოპერაციებისას. ეს სცენარი და შესაბამისად ამ დროს გამოსაყენებელი სტანდარტები, პრინციპში არც განსხვავდება მშვიდობიანობის დროს ჩასატარებელი საპოლიციო ოპერაციებისაგან, განდევნილი სუვერენი რომ

ყოფილიყო მმართველობაში კვლავ, შესაბამისად ადამიანის უფლებათა დაცვის სტანდარტი, რაც ოკუპანტმა ძალამ უნდა დაიცვას, გაცილებით მაღალია. თუმცა, ავტორი ასევე განიხილავს მეორე სცენარს, რომელიც ეხება ოკუპირებულ ტერიტორიაზე შეიარაღებული მოქმედებების წარმოებას. ეს არის სიტუაცია, როდესაც საოკუპაციო ჯარსა და სხვადასხვა ჯგუფებს შორის შეიარაღებული ძალადობა აღწევს შეიარაღებული კონფლიქტის ზღვარს და შესაბამისად მოქმედებას იწყებს საერთაშორისო ჰუმანიტარული სამართლის ის ნორმები, რომლებიც არეგულირებენ ომის წარმოებას. ადამიანის უფლებათა დაცვის სტანდარტის ეს ცვალებადი ბუნება საპოლიციო ოპერაციებისა თუ შეიარაღებული მოქმედებების წარმოების დროს უფრო ვრცლად არის გაანალიზებული სიცოცხლის უფლების ქრილში მეექვსე თავში. სიცოცხლის უფლების ორივე პარადიგმის კონტექსტში ავტორისეული განხილვა, კიდევ ერთხელ ნათლად მიუთითებს, რომ ადამიანის უფლებათა დაცვის სტანდარტის ზღვარი გაცილებით დაბალია ომის წარმოების შემთხვევაში, რომელიც ხდება მხოლოდ მაშინ თუკი ოკუპირებულ ტერიტორიაზე განახლდება შეიარაღებული კონფლიქტი, ხოლო საპოლიციო ოპერაციების დროს ეს სტანდარტი გაცილებით მაღლა ადის.

წიგნი „შეიარაღებული ძალის გამოყენება ოკუპირებულ ტერიტორიაზე“ ნამდვილად ორიგინალური, ყოვლისმომცველი და პროფესიულად დაწერილი მასალაა ოკუპაციის სამართლის სხვადასხვა ასპექტის შესასწავლად. ავტორის მიერ განვითარებული არგუმენტაცია ყოველთვის სათანადოდაა გამყარებული სხვადასხვა სამართლებრივი წყაროებით. ჩემთვის პირადად ამ წიგნში ყველაზე შთამბეჭდავი, რითაც ძალიან ვისიამოვნე კითხვის დროს, არის ავტორის გამბედაობა რომ ჩამოაყალიბოს ახალი იდეები, ხანდახან გადაუხვიოს კიდევ ოკუპაციის სამართლის კონვენციური გაგებიდან და განმარტოს არსებული ნორმები ახალი რეალობის, სახელმწიფო პრაქტიკის მხედველობაში მიღებით ისე რომ ამავდროულად არ უგულებელყოს ამ ნორმების მიზნები. დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ განსაკუთრებულ საექსპერტო ცოდნას მოითხოვს ოკუპაციის სამართლის ამ ახალი და გამოუკვლეველი დარგის სრულყოფილად შესწავლა და სიღრმისეული ანალიზის შედეგად დასკვნის გაკეთება, რომ შეიარაღებული ძალის გამოყენება რეალურად გავრცელებული ფენომენია ოკუპაციის დროს და საერთაშორისო სამართალი არეგულირებს ამ საკითხს მიუხედავად ამ თემაზე მწირი სამეცნიერო ანალიზისა. (გვ. 270) *მარგო ლონგობარდოს* წიგნი ნამდვილად უმაღლესი კლასის ნაშრომია და მას დიდი წვლილი შეაქვს სამეცნიერო ლიტერატურაში, რომელიც მომავალში კიდევ დიდი ხნის განმავლობაში მითითებისათვის იქნება გამოყენებული.

საბა ფიფია